

دهه‌ی شصت و داستان

تحولات و دگرگونی‌های اجتماعی و انقلابی اواخر دهه‌ی پنجاه و ظایف نوینی فراروی داستان‌نویسان دهه‌ی شصت قرار داد و در مسیر داستان‌نویسی تغییراتی ماهوی که وجهی فرهنگی، دینی و انقلابی و بعضاً ملی داشت پدید آورد؛ از این‌روی ادبیات داستانی دهه‌ی شصت با گرایش‌های متنوع و سبک‌های رنگینش و با همه‌ی رشد کمی و کیفی‌اش صورتی متفاوت یافته و از شیوه‌هایی همچون سیاه‌نویسی، مستهجن‌نویسی، شعارزدگی، عامه‌زدگی افراطی و چرک‌نویسی که اغلب زمینه‌ی داستان‌های دهه‌های قبل را می‌ساخت، مبرا شد و از سلطه‌ی سوررئالیسم و فرویدیسم در ادبیات کاسته شد و در ازای کپی‌برداری از واقع‌گرایی نوع روسی و ناتورالیسم و پوچ‌گرایی، داستان واقع‌گرایانه‌ی اجتماعی و نمادگرایی رواج یافت و از اواخر دهه، رئالیسم جادویی و مدرنیسم چهره نمود و در ادامه، در دهه‌ی هفتاد توجه به پست مدرن و صنعت مدرن‌نویسی نیز رونق گرفت؛ هم‌چنین ترجمه‌ی آثار نویسندگانی که سابقاً به موج نو شهره بودند؛ همچون داستان‌های مارسل پروست (۱۸۷۱-۱۹۲۲) ویرجینیا ولف (۱۸۸۲-۱۹۴۱) و فاکنر (۱۸۶۸-۱۹۶۲) و ترجمه‌ی کتاب‌هایی که به مباحث نظری مکاتب مدرنیست‌ها می‌پرداخت (نظیر نقد تطبیقی خشم و هیاهو از فاکنر با شازده احتجاب/ صالح حسینی و قصه‌ی

«قلمدار روح و جان خویش را شرحه شرحه می‌کند! شرحه‌ای از خود را به نبرد شرحه‌ی دیگر می‌برد! تیغ ناراستی به پنجه‌ی پاره‌ای از خود می‌دهد تا پاره‌ی راستی‌اش را گردن بزند! قطعه‌ای از دیوش را به نبرد قطعه‌ای از فرشته‌اش می‌برد! با دست نامحرم خویش گریبان محرم خود را می‌درد و با انگشت زیادخواه خود چشم مطهر خویش را از چشم‌خانه بیرون می‌آورد. با یک چشم می‌خندد و با چشم دیگرش می‌گرید. در هیچ مسلخ گاهی هیچ جلادی این چنین تن رنجور خود را شرحه شرحه نمی‌کند و هیچ خون‌آشامی این چنین خون پاک خود را لاجرعه نمی‌نوشد.»

رمان مخلوق، ص ۴۵۰

گزارش دو دهه داستان

❖ (کریا مهر ۱۳۸۰)

روان‌شناختی نو... و ترجمه‌ی آثار صورت‌گرایان روس و نیز آثار زبان‌شناسی مبتنی بر این مکتب، اشکال نو به‌ویژه فرمالیسم را در ادبیات داستانی این سال‌ها شکل داد.

از دهه‌ی شصت تا اکنون داستان‌نویسان مشهور دهه‌های چهل و پنجاه به فعالیت‌های ادبی ادامه دادند، برخی پس از وقفه‌ی ناشی از انقلاب با واکنش‌های مثبت یا منفی، برخی با همان سبک و سیاق گذشته و مضامین انتقادی، برخی با آثاری متفاوت و نگاهی نو مطابق با مقتضیات زمانه. نسل نوینی هم پس از روی دادهای انقلاب از درون نیروهای جدید و جوانان سال‌های جنگ به‌بار نشست که کوشید آثاری درخور فضایی جدید بیافرینند و حرکتی هم‌سو با دگرگونی‌های فرهنگی و سیاسی پدید آورد. این نسل و نسل داستان‌نویسان دهه‌های قبل پس از سقوط دستگاه حاکمه‌ی سلطنت که یکی از دست‌مایه‌های نویسندگان، مبارزه با آن بود. اکنون در برابر پرسش‌های نوینی قرار داشتند که پاسخ بدان‌ها را در داستان خویش و وجهی از همت خود کرده بودند. آثار بسیاری از داستان‌نویسان این دهه از این اندیشه‌ها پر است که تکلیف انسان چیست؟ نویسنده در برابر خود و مردم چه کند و چه بنویسد؟ داستان و رمان چه تعهدی دارد و ادبیات داستانی باید به کدام سو برود؟ و... به‌طور کلی خودآگاهی داستان‌نویس و تعهد او درباره‌ی داستان و زبان و شکل و تکنیک به داستان و داستان‌نویسی مایه‌ای ارجمند بخشید.

داستان‌نویسان این دهه راه‌های نوینی را در نوشتن تجربه کردند و به‌جای زبان حماسی و مبارزه‌جویانه‌ی دهه‌ی قبل زبانی لطیف و غنایی را در نظر گرفتند و توصیف‌هایی شاعرانه و فضایی رنگین و پرتأثیر آفریدند.

دهه‌ی شصت و پس از آن عصر رونق رمان و داستان کوتاه است. عصر پدید آمدن آثار گران‌سنگ و عصر سیر تکاملی داستان؛ با این همه داستان این سال‌ها یک‌سره از نوشته‌های کم‌مایه و یارمان‌هایی کابوس‌زده و حتی نامفهوم خالی نیست. از آغاز این دوره پاورقی‌نویسی محدود شد و صحنه‌های مبتذل عشقی و پلیسی و سوز و گدازهای رمانتیک‌وار از عرصه‌ی ادبیات داستانی کنار زده شد اما دیری نگذشت که آثار شبه‌پاورقی و نوگرایی‌های کاذب و وارداتی باز هم از راه رسید. این نوشته‌ها در درجات مختلفی از لحاظ ساخت، مضمون و سبک قرار دارند اما بیشتر آن‌ها بن‌مایه و ساختاری ضعیف و سست دارند. از سویی توجه به آثار شبه‌داستانی ذبیح‌الله منصوری و رمان‌های تاریخی پرماجرا و حجیم (نظیر اقبال عمومی به نوشته‌های الکساندر دوما) حاکی از توجه عمومی به داستان و رمان است که به‌طور طبیعی نویسندگان کم‌مایه و مجلات و انتشاراتی‌های پول‌ساز را به خود جلب کرد و در این مسیر نظر عده‌ای به رمان‌های پرحادثه با صحنه‌های عجیب و شگفت معطوف شد و تنوع ذائقه‌ها و جلب خوانندگان غیرحرفه‌ای و اغلب کم‌مایه، اما رازمدار و متمایل به خیال‌های افسون‌زده و دنیا‌های جادویی،

عقل‌گریزی، عرفان‌گرایی، عرفان سرخ‌پوستی (توجه به آثار کارلوس کاستاندا) فال و طالع‌بینی (رونق چاپ کتاب‌هایی همچون طالع‌بینی چینی، هندی، خورشیدی و...) و مکتب‌ذن را رونق بخشید و برگ‌هایی سیاه و سفید به ادبیات داستانی این دهه افزود. البته به موازات این گرایش عمومی نوشته‌های روشنفکرانه، داستان‌های فنی و مطابق با سلیقه‌های کتاب‌خوانان حرفه‌ای، نقدها و مباحث ادبی بین نسل‌های قدیم و جدید داستان‌نویسان و منتقدان هم‌چنان ادامه داشت.

نقد داستان، مجلات تخصصی، انجمن‌ها

طی دو دهه (۸۰-۱۳۶۰) کتاب‌های بسیاری در نقد داستان، تئوری‌های ادبی، فلسفه‌ی ادبیات داستانی و تاریخ داستان معاصر نشر یافته و چندین مجله‌ی ادبی و تخصصی درباره‌ی داستان و داستان‌نویسی پدید آمده است، هم‌چنین انجمن‌ها و مجامع فرهنگی دولتی و غیردولتی در جهت رونق ادبیات داستانی و رهنمود و تعلیم داستان‌نویسان جوان و تقدیر از نویسندگان و انتخاب بهترین داستان سال و... تأسیس شده است.

در نقد و آموزش، جمال میرصادقی در کتاب‌های «قصه، داستان کوتاه و رمان» (۶۰) عناصر داستان (۶۴) ادبیات داستانی (۶۶) و جهان داستان (۷۲) به اصول و تئوری‌های داستانی پرداخت.

نویسندگان پیشرو ایران / محمدعلی سپانلو (۶۲) تأملی در باب داستان (۶۲) و اوژگان ادبیات داستانی هر دو از محسن سلیمانی، صدسال داستان‌نویسی در ایران / حسن میرعابدینی (جلد اول ۶۶) و در تاریخ و نقد و جامعه‌شناسی داستان معاصر، درآمدی بر سبک و سبک‌شناسی / دکتر محمود عبادیان (۶۸) داستان یک روح / دکتر سیروس شمیسا (۷۲) رمان به روایت رمان‌نویسان / دکتر علی محمد حق‌شناس (۶۸) جامعه‌شناسی ادبیات / لوسین گلدمن، ترجمه محمدجعفر پوینده (۷۱) هنر رمان / میلان کوندرا به ترجمه‌ی پرویز همایون (۷۲) تاریخ نقد جدید / رنه ولک به ترجمه‌ی سعید ارباب‌شیرانی در هشت جلد (جلد اول ۱۳۷۳) درس‌هایی درباره‌ی داستان‌نویسی / لئونارد شیشاب به ترجمه‌ی محسن سلیمانی (۷۴) و... از نوشته‌های کارساز این سال‌ها درباره‌ی داستان است.

علاوه بر مباحث نظری، نقد و طرح مسائلی همچون چه باید کرد که رمان در داخل کشور اوج گیرد و به موقعیتی جهانی دست یابد؛ و این که چگونه می‌شود یک جنبش ملی و گفتمان وسیع درباره‌ی داستان داشته باشیم؛ و چگونه می‌شود از تمام ظرفیت‌ها و ارزش‌های داستان و ادبیات داستانی کلاسیک بهره‌برد؛ و... توجه به آثار ادبی سنتی و استفاده از اسلوب‌های قصه‌های کهن و نیز جمع‌آوری افسانه‌ها از فعالیت‌های مثبت دهه‌های اخیر بوده است؛ از جمله می‌توان به «صوفیانه‌ها و عارفانه‌ها» / نادر ابراهیمی (۷۰) اشاره کرد و هم به کوشش‌های جعفر مدرس صادقی رمان‌نویس معاصر در زمینه‌ی بازخوانی و ویرایش‌های نوین از متون کهن به منظور رهایی آن متن‌ها از حوزه‌ی تنگ تحقیق و تدریس و دادن فرم ادبیات داستانی به آن‌ها؛ مانند: بازنویسی ترجمه‌ی تفسیر طبری (۷۲) مقالات مولانا (۷۲) مقالات شمس (۷۳)

تاریخ سیستان (۷۳) قصه‌های شیخ اشراق (۷۵) تاریخ بیهقی (۷۵) و...

در جمع‌آوری افسانه‌ها و طبقه‌بندی آن‌ها نیز آثاری چون فرهنگ افسانه‌های مردم ایران به کوشش علی اشرف درویشیان (داستان‌نویس) و رضا خندان که تاکنون هفت جلد از دوره‌ی چهارده جلدی آن نشر یافته، قابل توجه است و نیز کتاب‌های «خون فسانه» / فرزاد سجادیپور (۷۸) و «قصه‌های مردم» (۷۹) به همت پژوهشگرده‌ی مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و به انتخاب و تحلیل و ویرایش سید احمد و کیلیان.

در میان مجلات و جنگ‌ها می‌توان به نشریات لوح، سوره، قاموس، نقد آگاه، کتاب صبح، کلک، چپستا، ارغوان، کیهان فرهنگی (۶۳) آدینه (۶۶) دنیای سخن (۶۶) ادبستان (۶۸) گردون (۶۹) ادبیات داستانی مربوط به حوزه‌ی هنری (۷۱) ادبیات معاصر (۷۵) کتاب ماه ویژه‌ی ادبیات و فلسفه / وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۷۷) اشاره کرد.

این نشریات با چاپ و نقد داستان از دیدگاه‌ها و سبک‌های متنوع و انتشار ویژه‌نامه‌های داستان و نشر مداوم مقالات درباره‌ی داستان به عرصه‌ی ادبیات داستانی گسترش و توسعه‌ای درخور داده‌اند. از منتقدانی که مقالات آن‌ها مکرر در این نشریات چاپ می‌شود اینانند: رضا براهنی (داستان‌نویس، شاعر، منتقد)، هوشنگ گلشیری (داستان‌نویس و منتقد)، عبدالعلی دستغیب، حسن میرعابدینی، محمد بهارلو (داستان‌نویس و منتقد) محمد رضا سرشار (رضا رهگذر)، مصطفی جمشیدی (داستان‌نویس و منتقد)، سیامک و کیلی، محسن سلیمانی (داستان‌نویس، مترجم و منتقد)، رضا سیدحسینی، مهدی سبحانی (داستان‌نویس و مترجم)، محمد رضا

گودرزی (داستان‌نویس و منتقد)، کامران پارسی‌نژاد، مشیت علایی و...

در میان محافل و مجامع ادبی و فرهنگی که فعالیت‌هایی درخور انجام داده‌اند، مراکزی چون حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی (تأسیس ۱۳۵۸) - که نزدیک به یک هزار اثر داستانی منتشر کرده است - قابل توجه است. هم‌چنین سمینارهای بررسی ادبیات انقلاب اسلامی (۱۳۷۰)، بررسی رمان جنگ در ایران و جهان (۱۳۷۲)، بررسی مسایل رمان در ایران (۱۳۷۳) و جشنواره‌ی قصه‌های مذهبی (۱۳۷۴) و انجمن داستان‌نویسان جوان (۱۳۷۵) و کانون نویسندگان ایران (۱۳۷۷) و انجمن قلم ایران (۱۳۷۸) از پدیده‌های اجتماعی-فرهنگی امیدبخش هستند و نیز راه‌اندازی هنرستان ادبیات داستانی (۱۳۷۷) و شروع انتشار گزیده‌ی ادبیات معاصر (۱۳۷۷) و معرفی آثار برگزیده‌ی بیست سال ادبیات داستانی انقلاب اسلامی (۱۳۷۷) و اقدام دکتر هنر و ادبیات مقاومت در نشر خاطرات و نوشته‌های داستانی رزمندگان، آزادگان و ادبیات جنگ (از ۱۳۶۷ تاکنون) گام‌هایی دیگر است که در حیطه‌ی ادبیات داستانی صورت پذیرفته است.

رمان دهه‌ی شصت

انقلاب و جنگ دو موضوع اصلی ادبیات داستانی دهه‌ی شصت است. مهم‌ترین ویژگی این داستان‌ها داشتن مضمون سیاسی و نشر گزارش‌گونه به ویژه در نخستین نمونه‌هاست.

بعد از عروسی چه گذشت / رضا براهنی (۶۱)، یقه چرکین‌ها (۶۱)، رقص رنج (۶۱) و خیر آن سال‌ها (۶۲) هر سه رمان از خسرو نسیمی، زنده‌باد مرگ / ناصر ایرانی (۶۲)، آواز کشتگان / رضا براهنی (۶۲) و چاه به چاه (۶۲) از او، یادها خبر از تغییر فصل می‌دهند /

جمال میرصادقی (۶۳)، دال / محمود گلابدیره ای (۶۶)، چراغانی در باد / احمد آقایی (۶۸) رازهای سرزمین من / رضا براهنی (۶۹) سال های ابری / علی اشرف درویشیان (۶۹) از شناخته ترین رمان های انقلاب در دهه ی شصت است .

نوشته های خسرو نسیمی عموماً فخرنگارانه است و آمیخته با نومیدی، اما داستان های دیگری در این دهه درباره ی فرودستان شهر و روستا نوشته شده که در آن ها فقیران عزت نفس و منشی آزاده دارند؛ همچون قصه های مجید / هوشنگ مرادی کرمانی (۵۸) و داستان آن خمره (۶۸) از او. کرمانی زندگی فقیران و زحمت کشان روستایی و شهری را گاه با زبانی شوخ و فضایی پرامید توصیف کرده است .

زنده باد مرگ نخستین رمانی است که با زمینه ی اصلی انقلاب نوشته شده . این داستان درباره ی زندگی چند مبارز سیاسی در پانزده فصل است و با زاویه ی دید دانای کل محدود تحریر شده . ایرانی در زنده باد مرگ تصویری از روی داده های انقلابی و تحلیلی از زندگی خصوصی و خانوادگی یک ساواکی ارائه می دهد .

آواز کشتگان در سه فصل و با زاویه ی دید سوم شخص و مضمون سیاسی، گریز و ستیز با رژیم شاه نوشته شده و چاه به چاه با روایت اول شخص در ده قسمت تدوین شده و مضمون آن زندگی و اندیشه ی زندانی سیاسی است .

رازهای سرزمین من دو جلد است و آمیخته ای از اسطوره و سیاست و به شیوه ی واقع گرایی است . این کتاب چهار بخش دارد و هر بخش از چند کتاب ساخته شده . رازهای سرزمین من شامل سی و پنج سال تاریخ سیناسنی معاصر و مجموعه ای دایره المعارف گونه از شعارها و پیام های انقلابی و مسایل مطرح ضد آمریکایی روزهای

نخستین انقلاب است .

بادها خبر از تغییر فصل می دهند، مربوط به زندگی خانواده های متوسط و فرودست شهری و عصیان جوانان و تجربه ی آن ها در راه زندگی و سیاست است . عنوان تمثیلی این رمان نیز نشانه ای از تغییر اوضاع در طبیعت و اجتماع ایران است .

مضمون دال بحران روشنفکری و سرخوردگی نویسنده ای مهاجر است و شرح سفر نویسنده به سوئد . دال از نگاهی دیگر ادبیات مهاجرت نیز هست و سندی برای مطالعه ی روان شناسی اجتماعی مهاجران و روشنفکران دور از وطن .

چراغانی در باد از رمان هایی است که به تأثیر از همسایه های احمد محمود و با همان مضمون انقلاب و سیاست و به شیوه ی رئالیسم پدید آمده و سی بخش دارد . چراغانی در باد، داستان مردم جنوب در سال های نهضت ملی نفت است و از دیدگاه دانای کل روایت می شود و گویای تفکرات دوره ای از تاریخ معاصر است و عنوان کتاب نمادی از چراغانی ملت به دلیل نهضت ملی شدن نفت و مبارزه ی ضد استعماری در برابر دشمنان است؛ دشمنانی که باد نمادی از آنان است .

سال های ابری رمان چهار جلدی حسب حالی است . جلد اول با عنوان روزهای خواب و بیداری مربوط به دوران کودکی است . جلد دوم با عنوان یک لحظه ی آفتابی مربوط به دوران جوانی و جلد سوم با عنوان آسمان های آباد مربوط به درگیری روشنفکر با حکومت و به زندان افتادن است . جلد چهارم با عنوان بازداشتگاه خاکستری داستان زندان نویسنده است . این رمان یک دوره تاریخ مستند سیاسی ایران است و از سویی رمان انقلاب و هم به سبب داشتن فضا و برخی مسایل دیار غرب رمانی اقلیمی است . برخی دیگر از رمان های انقلاب در دهه ی شصت این هاست :

دکتر بکتاش / علی محمد افغانی (۶۴) ابوالمشاغل / نادر ابراهیمی (۶۵)، میلاد ققنوس / زهرا اسعدپور بهزادی (۶۶) درخت ها ایستاده می میرند / مصطفی امیرکیانی (۶۶)، نغمه در زنجیر / میثاق امیرفجر (۶۷)، چرا یکی شاهزاده می شود / اکبر خلیلی (۶۸)، کلاغ ها و آدم ها / جمال میرصادقی (۶۸)، خداحافظ برادر / رضا رهگذر (۶۹)

داستان های جنگ به صورت داستان های کوتاه و بلند و رمان و با دیدگاه های مختلف از سال ۱۳۵۹ پدید آمد . در رمان های جنگ مضامینی چون حضور نوجوانان در جنگ، جنگ در جبهه های جنوب و کردستان و غرب کشور، جنگ شهرها، سرگذشت خانواده های شهیدان، گذران جانبازان و ماجرای اسارت و آزاد شدن رزمندگان، وضعیت مهاجران جنگ، نقد جنگ و تبعات آن، تأثیر جنگ در فعالیت های اقتصادی و سیاسی مردم و... دستمایه ی رمان نویسان است .

زمین سوخته / احمد محمود (۶۱) یکی از نخستین رمان های رئالیستی درباره ی جنگ است . نویسنده در سه رمان همسایه ها (۵۳)، داستان یک شهر (۶۰) و زمین سوخته زندگی سه نسل را در دوره های مختلف ترسیم کرده است . محمود در زمین سوخته آوارگی، اسارت، مرگ و تخریب ناشی از جنگ را ترسیم می کند و به مهاجمان بیگانه می تازد و تصاویری زنده از جنگ شهرها می آفریند .

داستان یک شهر رمانی سیاسی و خاطره ای است و ستم دیدگی و مقاومت مبارزان سیاسی را از دهه ی سی تا حوادث دهه ی پنجاه پی می گیرد و رکود و سکوت شهری کوچک را به گونه ای تمثیلی از اوضاع سیاسی- اجتماعی ایران نمایان می سازد .

ثریا دراغما / اسماعیل فصیح (۶۲) رمان رئالیستی در سی و دو فصل و به سبک دفتر

خاطرات تنظیم شده است. قسمت عمده‌ی داستان در پاریس می‌گذرد و راوی به دنبال حل مشکل بیماری‌ری‌آ و انتقال او به ایران است. روایت این داستان آمیزه‌ای از شیوه‌های عینی و ذهنی است. راوی در ضمن نقل حکایت اصلی به ذهن خویش باز می‌گردد و به یاد ماجراهایی در آبادان و جنوب جنگ‌زده می‌افتد. در پاریس زندگی روشنفکران، سلطنت‌طلبان، دلال‌ها و اریستوکرات‌های بورژوازی تصویر می‌شود.

زمستان ۶۲ / اسماعیل فصیح (۶۶) نیز با زمینه‌ی جنگ پدید آمده و زمانی واقع‌گرا با زاویه‌ی دید اول شخص است. راوی ماجرای سه سفر خود به اهواز را شرح داده و جزئیات را گزارش وار و دقیق توصیف کرده است. زمستان ۶۲ زمانی صمیمی و مشغول‌کننده است با نثری پرکنایه و شورانگیز و از شهادتی ایثارگرانه - که ریشه در محبتی شرقی دارد - سخن می‌گوید.

نخل‌های بی‌سر / قاسمعلی فراست (۶۳) زمانی است که به جنگ، دیدگاهی مثبت دارد و مربوط به اولین روزهای جنگ در خرمشهر است. در این زمان جنگ اعضای یک خانواده را متفرق می‌کند. هر کدام به خط‌مشی دیگری می‌پیوندند و در نهایت برخی شهید می‌شوند و برخی به صف رزمندگان بازمی‌گردند.

باغ بلور / محسن مخملباف (۶۵) نیز با مضمون جنگ و مظلومیت زنان در نوزده فصل نوشته شده است. سه خانواده‌ی رزمندگان و یک خانواده‌ی خدمتکار در خانه‌ای مصادره‌ای ساکنند. مخملباف لحن زنان پرهیزگار، اصیل، فداکار و عامی را با توصیف آداب و رسوم مردم درمی‌آمیزد و در ضمن داستان از نابسامانی‌های اجتماعی انتقاد می‌کند و نگران آرمان‌های انقلاب است.

سرود اروندرود / منیژه آرمین (۶۸) نیز با

مضمون جنگ نوشته شده است. آرمین سیاست و جنگ را با هم درآمیخته و به زندگی و عقاید نوجوانی جانناز پرداخته است. سرود اروندرود محتوایی ایدئولوژیک دارد و جانبدارانه درباره‌ی مسایل اخلاقی و دینی، جنگ و شهادت سخن می‌گوید. ناگهان سیلاب / مهدی سبحانی (۶۸) داستان فداکاری خلبانی است که برای نابودی موشکی که از شهر دریا به شهر کوهستان پرتاب شده پرواز می‌کند و به قهرمان ملی بدل می‌شود.

ترکه‌های درخت آلبالو / اکبر خلیلی (۶۸) یکی دیگر از رمان‌های جنگ و مربوط به جنگ کردستان است. بمباران / محمود بدر طالعی (۷۱) رمان دیگری درباره‌ی بمباران شهرها و روحيات و حالات مردم در شرایط بمباران است.

موضوع رمان محاق / منصور کوشان (۶۹) نیز بمباران تهران و بررسی عوارض آن است.

دره‌ی جذامیان / میثاق امیرفجر (۶۶) هم به مسئله‌ی جنگ توجه دارد. امیرفجر در این رمان و رمان دیگرش، نغمه در زنجیر، به طرح پرسش‌های فلسفی، اخلاقی و دینی می‌پردازد و می‌کوشد پاسخی مناسب بیابد. برخی دیگر از رمان‌های جنگ در دهه‌ی شصت این‌هاست:

اسماعیل اسماعیل / محمود گلابدره‌ای (۶۰)، عروج / ناصر ایرانی (۶۰)، مرغ آمین / سیروس طاهباز (۶۰)، آتش در خرمن / حسین فتاحی (۶۷)، راه بی‌کناره / ناصر ایرانی (۶۳)، راه دراز استانبول / مصطفی زمانی‌نیا (۶۴)، پیلکا / اسماعیل جمشیدی (۶۵)، آداب زیارت / تقی مدرسی (۶۸)، سفر کسرا / جعفر مدرسی صادقی (۶۸)، عقاب‌های تپه / محمدرضا بایرامی (۶۹)، دل فولاد / منیژه آرمین (۶۹)، یک شب ماه میاد / مصطفی زمانی‌نیا (۶۹)،

نفر پانزدهم / جهانگیر خسروشاهی (۶۹)، شب ملخ / جواد مجابی (۶۹)، سرود مردان آفتاب / غلامرضا عیدان (۶۸).

زنان داستان‌نویس نیز در این دهه فعالیت‌های گسترده‌تری نسبت به دهه‌های قبل داشتند؛ از جمله سیمین دانشور، شهرنوش پارس‌پور، غزاله علیزاده، منیژه روانی‌پور، فرخنده آقایی، مهین دانشور، راضیه تجار، مریم جمشیدی، سمیرا اصلان‌پور، منیژه آرمین، خاطره حجازی، زهرا زواریان، فرشته مولوی، میهن بهرامی و...

داستان‌نویسان زن ضمن توجه به مسایل جاری جامعه و حوادث روزنگاهی خاص به زنان، محرومیت‌ها، شادکامی‌ها، عواطف و دنیای خاص زنان و ستم جامعه‌ی مردسالار داشته‌اند.

سیمین دانشور از نویسندگان مسل‌پیش و بانوی نامدار داستان‌نویسی در طول این دهه به تدارک رمان‌های خود در دهه‌ی هفتاد پرداخت.

طوبا و معنای شب / شهرنوش پارس‌پور (۶۷) زمانی به شیوه‌ی رئالیسم جادویی است. طوبا و معنای شب چهار بخش دارد. در بخش نخستین اندیشه‌های فلسفی پدر طوبا، ساجی ادیب با نثری شبه‌فلسفی و واژه‌هایی درخور اندیشه‌های فیلسوفی پیرو ملاصدرا و متأثر از مولوی که می‌خوانند نواندیشی کند، نوشته شده است.

پارسی‌پور در گریزی از اندیشه‌های پدر طوبا درباره‌ی زن، ستم پلر سالاری را مطرح می‌کند. طوبا و معنای شب از اواخر دوره‌ی قاجاریه آغاز و تا سقوط سلطنت ادامه می‌یابد و طوبا تجسمی از درد و اندوه زن در طول تاریخ است؛ زنی که درگیر سنت خانوادگی است و زنانی که پس از او در رمان می‌آیند، همگی نازا هستند و سترونی آن‌ها کنایتی از عقب‌افتادگی اجتماعی و عقیم بودن اجتماع

است. آدم‌های داستان طوبا و معنای شب در میدان حوادث گوناگون اجتماعی سرنوشت‌های مختلف می‌یابند.

تأثیر اساطیر کهن سومری و بابلی و عرفان بودایی در رمان پارسی پور مشهود است.

منیر و روانی پور نیز به رئالیسم جادویی در رمان مشهور خود، اهل غرق (۶۸) نظر داشته است. رمان دیگر وی دل فولاد (۶۹) مربوط به جنگ و زنان است. منیر و در مجموعه‌های کتیزو (۶۷) و سنگ‌های شیطان (۶۹) نیز با توجه به اقلیم جنوب به زندگی زنان و خرافات و عقاید بومی پرداخته است. داستان‌های روانی پور در دربار تندی فصاحت و بویی از بوشهر و روزگانه محلی آن سامان با تکیه کلام‌ها و لحن خاص بندریان است. روانی پور اهل غرق را در سی و چهار قسمت نوشته.

بخش‌های آغازین و هم‌آلود و هذیانی است. محل داستان جفره، آبادی کوچکی در نزدیکی خلیج فارس است. این رمان از محور ناگهانی جفره از زندگی بدوی به زندگی مدرن سخن می‌گوید. تحول اجتماعی جفره از درون چرخه‌های زندگی و باورها و افسانه‌های تکراری اهالی ناشی نمی‌شود. جفره را عوامل بیرونی چون سرنشینان یک قبیله سفید، جعبه‌ی جادو (رادپور)، مردی ناپ‌ناپسی (موتورسوار) پاسگاه و مدرسه متحول می‌کند. اهل غرق با نثری روان و ساده نوشته شده و نویسنده افکار فلسفی و اندیشه‌های باریک خود را در گفتارهایی شاعرانه بیان کرده است.

دو منظره / غزاله علیزاده (۶۳) داستان بلندی است که نویسنده در آن از نیروی متحول‌کننده‌ی جامعه با زندگی عرفانی سخن می‌گوید.

کوچه اقاچیا / راضیه تجار (۶۹)، با نثری شاعرانه و موضوعاتی چون زنان و حبسه و جنگ پدید آمده است. خانه‌ی ابرو و باد / فرشته مولوی (۶۹) رمانی است که در آن مولوی

دل‌بستگی خود را به فرهنگ و آیین‌های شرقی و ایرانی در چهار فصل نشان داده است. مولوی در این اثر تأثیر خود را از شیوه‌ی رئالیسم جادویی با خلق فضا‌های مبهم و حوادث به هم تنیده نشان می‌دهد.

مروارید خاتون / فرشته ساری (۶۹) رمانی است با مضمون سرنوشت زنان؛ چه سنتی و چه متجدد. این رمان در دو قسمت و با دو زاویه‌ی دید و نثری ساده تحریر شده است.

از داستان‌نویسان نسل پیش نیز در این دهه چند رمان مطرح و منتشر شد؛ همچون ماهی‌گیر و دیو / هوشنگ گلشیری (۶۳) و ولایت هوا (۷۰) از او، روزگار سپری شده‌ی مردم سالخورده / محمود دولت‌آبادی، موریا نه / بزرگ علوی، سنگی بر گوری / جلال آل‌احمد و...

گلشیری کوشیده با توجه به سرچشمه‌های ادب بومی و پیوند آن با داستان جدید راه‌های تازه‌ای را تجربه کند. او در مقالات خود از تکنیک ایرانی-اسلامی سخن می‌گوید و این که می‌توان از آن در عرصه‌ی داستان جدید بهره برد. شیوه‌هایی همچون قصه در قصه، باز تولید داستان‌های کهن یا ساخت‌شکنی آن‌ها، استفاده از نحوه‌ی روایت دایره‌ای، توجه به مصالح بومی برای خلق رمان به سبب تنوع جغرافیایی، معتقدات آیین‌ها و مصایب بزرگ و...

روزگار سپری شده‌ی مردم سالخورده رمانی در سه جلد است که جلد اول آن با عنوان اقلیم باد (۶۹) در این دهه نشر یافت. دولت‌آبادی در این رمان که می‌توان آن را آمیزه‌ای از حسب حال، تاریخ و داستان نامید از نگاه راویان چندگانه (هفده راوی) به حوادث تاریخی و اجتماعی از ۱۳۲۰ تاکنون پرداخته است.

روزگار سپری شده‌ی روایت‌زمان در خاطره و ذهن مردمی است که به موازات هم با اندوه

و بغض و کینه می‌زیند و سال خورده و پیر می‌شوند و در مقاطعی از زمان از زندگی بازمی‌مانند و روزگار به دیگری می‌سپارند. این اثر به گونه‌ی حکایات متفاوت از یک چیز، زندگی دهقانی و کارگری، تصاویر روستاها و کوره‌پزخانه‌ها و... با دیدگاه‌ها و برداشت‌های متفاوت نوشته شده است. لاجرم چون دلانی تودرتو و در هم پیچیده و دوار با تعارض و درهم آمیزی واقعیت و خیال به هم بافته شده است.

اساس این رمان روایت است، اما این روایت که مبتنی بر ذهن و خاطره است، بر خط‌زمان معینی استوار نیست و از طریق اتصال وقایع مجزا و حوادث جنبی و عمومی و شخصی بازگو می‌شود.

سبک نگارش روزگار سپری شده با دیگر نوشته‌های دولت‌آبادی تفاوتی ماهوی ندارد اما در صناعت رمان‌نویسی و ساختار، تحولی کیفی به حساب می‌آید.

نثر رمان مرکب از زبان گفتار، نوشتار و نثر شاعرانه است. دولت‌آبادی در جای‌جای کتاب نثر مألوف و تجربه‌کرده‌ی خود، زبان شعرگونه را به کار می‌گیرد و تشبیه و استعاره، ایجاز و اطناب و تکرار را در کنار هم قرار می‌دهد.

موریا نه / بزرگ علوی (۶۸) رمان گونه‌ای خاطره‌ای، سنگی بر گوری / جلال آل‌احمد (۶۰)، حدیث بخشی از زندگانی خانوادگی و خصوصی جلال، سیندخت / علی محمد افغانی (۶۰) داستانی درباره‌ی کارگران، بافته‌های رنج (۶۱) از افغانی، اثر تعلیمی درباره‌ی فرش و فرش‌بافان، کتاب آدم‌های غایب / تقی مدرسی (۶۸)، رمانی به شیوه‌ی رئالیسم جادویی، غریبه در شهر / غلامحسین ساعدی (۶۹)، رمانی درباره‌ی مبارزه‌ی مردم با روس‌ها در عصر مشروطه، گناو خونی (۶۲)، بالون مهتا (۶۸)، ناکجاآباد (۶۹)، کله‌ی اسب (۷۰) هر چهار رمان از جعفر

مدرّس صادقی با فضاهایی رازآمیز و حوادثی بدیع و اسلوبی تجربه‌گرایانه، نوشته‌هایی دیگر از نسل داستان‌نویسان دهه‌های پیش از شخصت است.

از دیگر رمان‌های دهه‌ی شخصت نوشته‌های رضا جولایی، امیرحسن چهل‌تن، علی مؤذنی، محمد بهارلو، عباس معروفی، هرمز ریاحی و محمد محمدعلی است.

حکایت سلسله‌ی پشت کمانان (۶۲) جامه به خوناب (۶۸)، شب ظلمانی یلدا و حدیث دردکشان (۶۹) از رمان‌های شبه‌تاریخی رضا جولایی است. درباره قاجار و پهلوی موضوع تاریخی نویسی‌های جولایی است.

تالارآینه / امیرحسن چهل‌تن (۶۹) رمان تاریخی مربوط به موقعیت زنان در جنبش مشروطه است.

نوشدارو / علی مؤذنی (۷۰) رمانی است با زمینه‌ی طنز و تمسخر. راوی جوان صحنه‌های رمان را در گفت‌وگو با خود شکل می‌دهد.

سال‌های عقرب / محمد بهارلو (۶۰) داستانی اقلیمی است درباره‌ی جنوب کابوس اقلیمی / پرویز زاهدی (۶۹) نیز رمانی اقلیمی است درباره‌ی جغرافیا، طبیعت، رسوم و افسانه‌های ایلات بخارای من ایل من / محمد بهمن‌بیگی (۶۸) رمان‌گونه‌ای حسب حالی است و زندگی ایللی را عاشقانه و رمانتیک‌وار می‌ستاید.

مکانی به وسعت هیچ / فتح‌اله بی‌نیازی (۶۹)، رمان تاریخی مربوط به فروپاشی نظام سنتی زندگی در ایل بختیاری است. بی‌نیازی در رمان حلقه‌ی نفوذناپذیر گرگ‌های خاکستری (۶۹) نیز به ایل پرداخته است.

سمفونی مردگان / عباس معروفی (۶۸) درباره‌ی فروپاشی یک خانوار سنتی است. سمفونی مردگان رمانی نمادین با بهره‌گیری

از اساطیر است که در چهار دیدگاه مختلف روایت می‌شود و هر روایت علی‌رغم گردش زمان در سیرری دوار ادامه‌ی روایت پیشین است. معروفی در رمان دیگرش، سال بلوا (۷۰) نیز همانند سمفونی مردگان به روشنفکر معترض و انتقاد او از سنت و رسوم کهن می‌پردازد.

گسسته و پیوسته و خورشید تابنده / هرمز ریاحی (۶۹)، داستان بلند و نقش پنهان / محمد محمدعلی (۷۰) رمانی مدرن از دیگر داستان‌های این دهه است.

گسترش و شکوفایی داستان کوتاه

از پدیده‌های ادبیات داستانی دو دهه‌ی اخیر رونق داستان کوتاه است. نویسندگان داستان کوتاه جسورانه در آفاق جدید قلم زده‌اند و تنوعی بی‌نظیر در این عرصه پدید آورده‌اند. منتقدان نیز مجموعه‌هایی برای معرفی و نقد داستان‌های کوتاه قبل و بعد از انقلاب ترتیب داده‌اند؛ از جمله:

داستان‌های نوبه کوشش جمال میرصادقی (۶۶)، گزیده‌ی ده سال داستان‌نویسی در انقلاب اسلامی به کوشش ابراهیم حسن‌بیگی (۶۸)، مجموعه‌ی داستان‌های کوتاه در دو جلد به کوشش عموزاده‌ی خلیلی (۶۸ و ۶۹)، داستان‌های کوتاه ایران و جهان به کوشش صفدر تقی‌زاده (۶۸)، گل بوته به کوشش مصطفی فعله‌گری (۶۹)، همیان ستارگان در سه جلد به کوشش مصطفی فعله‌گری و محمد خلیلی (۷۱) شکوفایی داستان کوتاه در دهه‌ی نخست انقلاب با مقدمه و انتخاب صفدر تقی‌زاده (۷۳)، در جست‌وجوی واقعیت به انتخاب و مقدمه‌ی محمدعلی سپانلو (۷۷)، و چاپ جنگ‌ها و گاهنامه‌های داستانی از جانب حوزه‌ی هنری مانند گاهنامه‌ی داستان در دفاتر مختلف به کوشش محسن سلیمانی (۶۸) و انتخاب و نقد و بررسی چندین مجموعه از

ادبیات داستانی جهان مثل «جهان داستان» / جمال میرصادقی (۷۲) و جهان داستان کوتاه / آرتوش بوداقیان (۷۶).

از نخستین گروه‌های داستان کوتاه‌نویس پس از انقلاب نویسندگانی چون قاضی ریبحاوی، اکبر سردوزامی، محمدرضا صفدری، یارعلی پورمقدم، علی خدایی و... هستند. این گروه مجموعه‌ای مشترک شامل هشت داستان (۶۳) منتشر کردند که در آن به مسائلی چون بی‌ثباتی، سرگردانی و جنگ با زبانی کنایی توجه کردند.

از میان این‌ها اکبر سردوزامی با مجموعه‌های دلواپسی (۵۹) و خانه‌ای با عطر گل‌های سرخ شامل شش داستان (۶۰) و قاضی ریبحاوی با مجموعه‌ی نخل و باروت (۵۹) مشهورتر بودند، اما بعدها هر کدام مجموعه‌های اختصاصی منتشر کردند از جمله: از این مکان / قاضی ریبحاوی (۶۹) شامل هشت داستان کوتاه، سیاستپور / محمدرضا صفدری (۶۸)، مجموعه‌ی هشت داستان، گنه‌گنه‌های زرد / یارعلی پورمقدم (۶۹)، شامل شش داستان، از میان شیشه از میان مه / علی خدایی (۷۰) و تمام زمستان مرا گرم کن (۷۹) از همو.

خدایی در مجموعه‌ی «تمام زمستان مرا گرم کن» کوشیده است به لحظه‌های واقعی زندگی و واقعیت ناب دست یابد. او با نثری موجز به برگردان لحظات زندگی و تماشای آن می‌نشیند. مضمون داستان‌های این مجموعه پرداختن به خاطرات، نگرستن به پایان راه و روزهای سپری شده، از دست دادن عمر و فراموشی است.

مجموعه‌های سیاستپور از صفدری خلاقانه و نو است و در آن نویسنده خود را به اجتماع متعهد می‌بیند. زبان صفدری در این مجموعه شفاف و غیراستعاری است اما در مجموعه‌ی نیلای آسی (۷۷) شامل هفت داستان با زبانی استعاری و شعرگونه به دلهره،

آشوب و سرگشتگی انسان معاصر می‌پردازد. راوی داستان تیله‌ی آبی نوجوانی است که روایتی مجاب‌کننده بر اساس استدلال و روابط علیّی پدیده‌ها ارائه می‌دهد. انسان در داستان‌های تیله آبی به جست‌وجوی هویت خویش است. مکان در این داستان‌ها یادآور فضایی مبهم و غریب چون شهری کوچک یا روستایی است که در آن بیابان، خاک، نخل و لیمو تشخیصی خاص دارند. در متن داستان‌ها به باورهای بومی، افسانه‌ای و خرافه توجه شده و در برخی داستان‌ها به عدم قطعیت در پدیده‌ها تأکید می‌شود.

ابوتراب خسروی پس از نخستین نسل داستان کوتاه‌نویس در مجموعه‌ی هاویه (۷۰) به شیوه‌ی سوررئالیستی روی آورده است. خسروی، بر آن است که قهرمانانش هویت خویش را پنهان سازند و در جهانی پر از وهم، دلهره و کنایه زیست نمایند. در نگاه خسروی همه‌ی هستی بحران زده است و هیچ پدیده‌ای قطعیت ندارد. مجموعه داستان دیگر خسروی، دیوان سومات (۷۷) نیز بر این نکته تأکید می‌ورزد که داستان با واقعیت تفاوت دارد و از هستی را زگونه می‌توان تأویل‌های مختلف داد. خسروی در این مجموعه صنعت داستان مدرن را به کار می‌گیرد.

دیوان سومات داستان شاعری آفرینش‌گراست که در شهری طاعون‌زده و قرون وسطایی آزرده‌خاطر می‌شود. او شاعر سبک‌هندی و طبعی است که زندگی و شعرش را راوی به نقد می‌کشد. این شاعر-ساحر-طیب قدرت یافته کلمات تجریدی را به جسم بدل نماید؛ مثلاً «غزلی به هیئت پروانه‌ای می‌سراید که از کاغذ پرمی‌کشد» یا وقتی در سفر شیراز-که به جست‌وجوی سومات آمده-به زندان سلطان گرفتار می‌شود، معشوق خویش را با کلمات می‌سازد و به زندان می‌آورد.

از مجموعه‌نویسان دیگر این سال‌ها

اینانند:

فرخنده آقایی، سمیرا اصلان‌پور، حسن اصغری، اصغر الهی، محمد بهارلو، میهن بهرامی، راضیه تجّار، مریم جمشیدی، امیرحسن چهل‌تن، فریده خردمند، حسن خادم، پرویز دوائی، مهین دانشور، هرمز ریاحی، منیر و روانی‌پور، زهرا زواریان، سیدمهدی شجاعی، داریوش عابدی، محمدرضا گودرزی، شهریار مندنی‌پور، فرشته مولوی و...

تپه‌های سبز / فرخنده آقایی (۶۶)
داستان‌هایی سوررئالیستی است. آقایی در راز کوچک و داستان‌های دیگر (۷۲) به جبهه و جنگ و سرگشتگی پرداخته است.

کوه‌های آسمان / سمیرا اصلان‌پور (۶۸)
و مبصر بوری (۶۸) از او به ترتیب ده و سه داستان کوتاه دارد.

داستان‌های حسن اصغری در محدوده‌ی اقلیم شمال است و شامل موضوعاتی چون زندگی و کار شالیکاران و صیّادان جنگل، کوه و مه است. مجموعه‌ی کوهان سیاه و شکوفه‌ی بهار نارنج شامل دوازده داستان در سال (۸۰) از وی نشر یافته است.

دیگر سیاوشی نمانده / اصغر الهی (۶۹)
شامل ده داستان است.

حکایت آن که با آب رفت، محمد بهارلو (۷۹) داستان‌های کوتاهی است که نویسنده در آن‌ها به تنهایی و بیگانگی شخصیت‌ها در فضایی تلخ و اندوهبار می‌پردازد. بهارلو با استفاده از عنصر گفت‌وگو به فضاسازی‌های مناسب دست می‌یابد و در برخی از داستان‌های این مجموعه به سال‌های پس از جنگ می‌پردازد.

مجموعه‌های حیوان (۶۴) و هفت شاخه سرخ (۷۹) هر دو از میهن بهرامی است. حیوان، شامل خاطرات و زندگی نویسنده در تهران سستی است و هفت داستان دارد.

نرگس‌ها (۶۸)، زن شیشه‌ای (۶۹)،

سفر به ریشه‌ها (۷۲)، شعله و شب (۷۵) و سنگ‌صبور (۷۵) همه از مجموعه‌های راضیه تجّار است. تجّار با نثری شاعرانه و موجز از تجارب زندگی خویش و موضوعاتی چون مسائل زنان و جنگ می‌نویسد. نگاه تجّار همانند بسیاری دیگر از داستان‌نویسان زن پس از انقلاب نگاهی ویژه به اجتماع، شخصیت‌ها و فضاهاست. در حقیقت زنان داستان‌نویس توانسته‌اند در نوشته‌های خود صدایی مستقل به گوش‌ها برسانند.

گهواره‌ی چوبی (۶۷) شامل پنج داستان کوتاه و عالم و آدم (۶۷) از مجموعه‌های مریم جمشیدی است.

داستان‌نویس زن دیگر این سال‌ها که بیشتر نوشته‌هایش در دهه‌ی هفتاد درخشیده، فریده خردمند است. پرنده‌ای هست (۷۶)، آرامش شبانه (۷۸) و سیلویا سیلویا (۷۹) از مجموعه داستان‌های او است. خردمند لحظات کوچک زندگی روزانه را بر بستری از واقعیات، داستانی کرده و با بیانی صمیمی و نزدیک به زبان گفتار و روی کردی رئالیستی تصاویری از موقعیت انسان در جامعه‌ی حاضر آفریده است. خردمند انسان را در جنبه‌ی روزمرگی و روی داده‌های ساده-که زندگی را پرمی‌کنند-نشان می‌دهد و از تلاش برای انسان بودن در هر موقعیت دفاع می‌نماید.

باغ از پرویز دوائی (۶۰) مجموعه‌ی یازده داستان و ایستگاه آبشار (۷۸) اثر دیگر وی مربوط به خاطرات نویسنده از کودکی است. ایستگاه آبشار شش داستان دارد.

کلاف خورشید از هرمز ریاحی (۷۰) نیز با زبانی مناسب با خاطرات دوران کودکی مرتبط است.

از رودخانه‌ی ما اثر مهین دانشور (۷۱) نیز مجموعه‌ای گذشته‌نگر و مربوط به خاطرات نویسنده در روستای زادگاهش، برغان است.

کنیز و (۶۷) و سنگ‌های شیطان (۶۹) از

منیر و روانی پور هر یک شامل نه داستان به مسایل اقلیم جنوب و محرومیت زنان پرداخته است.

مستانه از زهرا زوریان (۷۱) شامل مضامین ارزشی جامعه پس از انقلاب است. سیدمهدی شجاعی نیز در داستان کوتاه ضریح چشم‌های تو (۶۳) و مجموعه‌های ضیافت (۶۳) شامل هشت داستان، امروز بشریت (۶۷) شامل هفت داستان و دو کبوتر، دو پنجره، یک پرواز (۶۶) شامل نه داستان به مسایل ارزشی و معنوی توجه دارد. شجاعی نثری ادیبانه دارد و اسلوب تک‌گویی نمایشی را به کار می‌بندد.

آن سوی مه / داریوش عابدی (۶۶) شامل هفت داستان و غم این خفته‌ی چند (۶۹) / دارای پنج داستان کوتاه فنی با ابعادی استعاری است.

مجموعه‌ی سایه‌های غار از شهریار مندنی پور (۶۸) شش داستان دارد. مندنی پور در جست‌وجوی نثر و فرمی نو است و به شیوه‌ی مدرنیست‌ها نوشته‌هایی با مسیری دوار و تودرتو می‌نویسد. در داستان‌های او واقعیت و خیال درهم می‌آمیزد و شخصیت‌های وی ذهنی آشفته دارند و نمی‌توانند واقعیت را درک نمایند.

پشت حصیر از محمدرضا گودرزی (۷۹) مجموعه داستانی واقع‌گرایانه است. گودرزی که خود منتقد ادبیات داستانی است، کوشیده با بهره‌گیری از لحن و زبان مردم اعماق و بازسازی لحن آدم‌ها پیش و درونه‌ی شخصیت‌های داستانی اش را رو کند.

از مجموعه‌های داستانی دیگر این سال هاست: خنجر برهنه / حسن خادم (۶۳) دارای بیست و یک داستان و دروازه‌ی مغرب (۶۷) از او شامل سیزده داستان، در پشت آن مه / اصغر عبداللّهی (۶۴) و ساییانی از حصیر (۶۹) از او، هر یک دارای هفت داستان در زمینه‌ی ادبیات اقلیمی خوزستان، سبز / ناصر

زراعتی (۶۸) شامل دوازده داستان، فردا شکل امروز نیست (۶۸) و رونوشت بدون اصل (۶۹) از نادر ابراهیمی، چهارراه / غزاله علیزاده (۷۳) دارای چهار داستان با نثر و توصیف‌های ساده و سبک واقع‌گرایانه، پری آفتابی و داستان‌های دیگر / فرشته مولوی (۷۰)، شامل هشت داستان، یوزپلنگانی که با من دویده‌اند / بیژن نجدی (۷۲)، دیگر کسی صدایم نزد / امیرحسن چهل تن (۷۸)، آبکند / انوشه مادی (۷۸).

از میان داستان‌نویسان نسل پیش نیز آثار زیر قابل توجه است:

داستان‌های با خودم در راه (۶۴) و بارونی (۶۸) از ابوالقاسم فقیری، دو چشم کوچک خندان (۶۷) شامل نوزده داستان، تمام باران‌های دنیا (۶۷) شامل سیزده داستان و مویه‌های منتشر (۶۸) شامل هفت داستان، هر سه کتاب از امین فقیری جلوه‌هایی از ادبیات اقلیمی فارس را برمی‌تاباند.

دیدار / احمد محمود (۶۹) دارای سه داستان و قصه‌ی آشنا (۷۰) از او شامل شش داستان در زمینه‌ی ادبیات فرودستان و اقلیم جنوب.

روشنان از جمال میرصادقی (۷۹) شامل هجده داستان است. مرگ و مهاجرت در بطن داستان‌های این مجموعه جای گرفته است. در داستان کوتاه روشنان مردم شهر در حال حرکت ناگهان سنگ می‌شوند و می‌میرند ولی عده‌ای به کوهستان می‌روند تا در گور بمانند و به گل و گیاه بدل شوند. عناصر نمادینی چون دریا، باران، رعدوبرق در این مجموعه کاربردی بسیار دارد. یکی از داستان‌های زیبای این مجموعه که بر پایه‌ی اسطوره‌ی ایرانی و هفت‌خان و نماد پدید آمده. داستان جیم (جمال میرصادقی) و میم (مهرداد بهار) یکدیگر را در مسیری کوهستانی ملاقات می‌کنند. در مسیر راه، جیم هفت قهوه‌خانه

را که در آن نیروهای اهریمنی ظاهر می‌شوند. پشت سر می‌گذارد تا به میم برسد.

گرایش‌های متنوع در رمان دهه‌ی هفتاد

در دهه‌ی هفتاد رمان به فراز و شکوهی بایسته دست یافت. فراهم شدن فضای مطلوب جهت نشر کتاب توجه بیشتر منتقدان و محافل ادبی به داستان، کوشش داستان‌نویسان برای تجربه در شیوه‌های نو و گرایش آنان به جنبه‌های معنوی اثر و توجه به ذهن و روان قهرمانان و عنایت به مکاتب مدرن و پست مدرن در رمان و مسایلی از این دست از علل رشد و تنوع رمان بوده است.

از نوشته‌های رمان‌نویسان نسل پیش در این دهه این هاست:

تاتار خندان / غلامحسین ساعدی (۷۳)، زمانی روستایی، شریک جرم (۷۳)، هر ض حال (۷۶) و شاه‌کلید (۷۸) از جعفر مدرس صادقی، رویا به رویا / ابراهیم یونسی (۷۹) اسیر زمان (۷۳)، فرار قروهر (۷۳) و باده‌ی کهن (۷۲) از اسماعیل فصیح، روزگار سیری شده‌ی مردم سیال خورده / محمود دولت‌آبادی، مسجلات دوم و سوم با عنوان‌های سراج‌خس (۷۲) و پایان جغد (۸۰)، اشراق / میثاق امیرفجر (۷۳)، تصنیف یک عشق (۷۱) و گیسو (۷۲) از قاضی ربیح‌حوی، آینه‌های در دار (۷۱) و باغ در باغ (۷۸) از هوشنگ گلشیری، مدار صفر درجه (۷۲) و درخت انجیر معابد (۷۸) از احمد محمود، رقصدگان / امین فقیری (۷۵) شلغم میوه بهشت / علی محمد افغانی (۷۸) چلچله‌ها (۸۰) و ده سال هوم لسی آمریکا (۸۰) از محمود گلایدره‌ای، اضطراب ابراهیم / جمال میرصادقی (۸۰) و...

باده‌ی کهن عنوانی نمادین از رمانی است در هفت فصل و هر فصل در هفت قسمت. این رمان از عشق و همسری ایرانی و مهربان

سخن می گوید و بر پایه‌ی ارزش‌های مذهبی و عرفانی نوشته شده است.

اشراق رمانی سه جلدی در سه کتاب است. کتاب اول: صحیفه‌ی عشق، کتاب دوم: زبور عشق و عقل و کتاب سوم: سفر عشق و عقل و اشراق.

اشراق رمانی عاشقانه و نیمه فلسفی است و همانند سفری، عاشق را از پل عشق‌های مجازی به عشق حقیقی عبور می‌دهد. قهرمان داستان اشراق، شهاب‌الدین سهروردی، نویسنده، استاد دانشگاه و عارف است. جهان اطراف شهاب دشمن‌کیش و ترس‌ناک است، او در پایان داستان با سهروردی، فیلسوف و عارف شهید در قالبی یگانه درمی‌آید. شهاب جوانی از طبقه‌ی متوسط است که می‌کوشد خود را از قید نان و نام برهاند، به گمان وی صنعت موجب هویت‌باختگی، پاره‌پاره شدن جهان و گرسنگی و بیداد است.

رمان اشراق بر اساس روایت ذهنی و گفت‌وگو است و یکی از جنبه‌های سبکی آن تضاد و تنوع در مضمون کتاب است و ساختار غنایی رمان با بیان و نشری شبه کلاسیک درآمخته است.

آینه‌های دردار رمانی سیاحتی و مدرن است با زمینه‌ای فرهنگی. سفر راوی به اروپاست با مایه‌ای از ذهنیت و فرهنگ شرقی. این رمان مانند دیگر نوشته‌های گلشیری منعکس‌کننده‌ی ضمیر آگاه و منش زیبایی‌شناختی نویسنده است. شخصیت اصلی رمان روشنفکری مضطرب است که می‌کوشد هویت تکه‌پاره شده‌ی خویشتن فرهنگی را با کمک تصویرها و خاطرات داستان گونه‌ی ذهنی خود و دیگران کشف و بازسازی کند. این رمان با زاویه‌ی دید سوم شخص و در تکه‌های کوچک روایت شده؛ به گونه‌ای که مجموعه‌ی این تکه‌ها یک روایت کلی هستند که هر کدام به تنهایی مستقل اند.

مدار صفر درجه سه جلد است و شامل تاریخ معاصر از ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۷ با پس‌زمینه‌هایی از نهضت ملی نفت، محمود مشهورترین نویسنده‌ی مکتب جنوب در این رمان سیاسی-انقلابی و واقع‌گرایانه ضمن برگردان حوادث تاریخی جامعه به مناسبات خانوادگی و روان‌شناسی اشخاص نیز توجه دارد.

مدار صفر درجه در محدوده‌ی ادبیات اقلیمی هم می‌گنجد، اگرچه محور اصلی آن حوادث جامعه‌ی شهری دوران سلطنت است؛ جامعه‌ای با طبقات و اقشار مختلف که زنده و پویا در کشمکش داستان و بستر حوادث حضور دارند.

درخت انجیر معابد نیز رمانی رئالیستی است و روایت جدید محمود از تاریخ سده‌ی اخیر و تحولات اجتماعی دو دهه‌ی پس از انقلاب. این رمان داستان کشمکش و تقابل تجدد و سنت است در دو نماد شهرکی مدرن و درخت. درخت نمادی از باورهای سنتی و خرافاتی است، بی‌حاصل اما قدرتمند.

پر شاخه و پر ریشه است و بر همه چیز شهرک مدرن سایه افکنده. ساکنان این شهرک همان مردمان خامی هستند که جامعه‌ی عاریتی نو به تن گزیده‌اند و هم‌چنان در جست‌وجوی قهرمان می‌باشند.

رقصندگان رمانی فقرنگارانه درباره‌ی زندگی عشایر و جدال انسان با طبیعت است و شامل دو داستان به هم پیوسته.

شلغم میوه‌ی بهشته سرگذشت دو خانواده است که در خانه‌ای قدیمی در بخش شمالی و جنوبی با علایق و سلیقه‌های متفاوت زندگی می‌کنند.

ده سال هوم لسی آمریکا رمانی خاطره‌ای است و مربوط به زندگی نویسنده به صورت بی‌خائمانی در آمریکا. این رمان جزو ادب مهاجرت است.

اضطراب ابراهیم ماجرای تردید و

دوگانگی انسان معاصر است. میرصادقی با استفاده از داستان ابراهیم (ع) شخصیت‌های خود را در مسیر زندگی گرفتار دوگانگی می‌بیند؛ از یک سو حفظ خود و منافع فردی خویش و از دیگر سو منافع اجتماع و دفاع از حقوق مردم. شخصیت اصلی داستان شهریار ابراهیم به سبب ناپایداری‌های سرشت خویش از مبارزه هراس دارد. میرصادقی در این رمان از شیوه‌ی جریان سیال ذهن بهره برده است. زنان داستان نویس در این دهه درخشش و جلوه‌ای بی‌مانند داشته‌اند، به گونه‌ای که می‌توان با جرئت این دهه را عصر داستان‌نویسان زن نامید.

از میان داستان‌نویسان باید نخست از سیمین دانشور از داستان‌نویسان نسل پیش نام برد. دو رمان به هم پیوسته‌ی او جزیره‌ی سرگردانی (۷۲) و ساریان سرگردان (۸۰) است.

جزیره‌ی سرگردانی رمانی تاریخی-اجتماعی است و همانند سووشون مشهورترین رمان دهه‌ی پنجاه وی دو لایه دارد. لایه‌ی ظاهری که برگردان مسایل سیاسی و تاریخی و روی داده‌های زمان است و لایه‌ی درونی که رمزی و تمثیلی است از میهن سرگردان با آدم‌ها، طبیعت و تاریخ پیچیده و متفاوت.

موضوع محوری و اصلی رمان در ظاهر عشقی است بین هستی و مراد از یک طرف و هستی و سلیم از طرف دیگر و در نهایت پیروزی سلیم. پیروزی سلیم کنایتی است از پیروزی تاریخی طبقه، خط و اندیشه‌ی سلیم در بستر تاریخ سیاسی ایران.

جزیره‌ی سرگردانی آمیزه‌ای از واپسین اندیشه‌های جلال و شریعتی با تکنیکی مدرن و زبانی زیباست و در مجموع کنایه‌ای است از زندگی و هستی نسلی که در دهه‌ی چهل به ظهور و در دهه‌ی بعد به بن‌بست رسید.

دانشور با دیدی رمانتیک و آرمانی

شخصیت‌های سیاسی مورد نظر خود را ستوده است. رمان جزیره‌ی سرگردانی به نوعی حسب حال نویسنده نیز هست؛ زیرا نویسنده خود با همین نام و شغل در رمان حضور دارد و یکی از قهرمانان آن است.

رمان جزیره‌ی سرگردانی بیست بخش دارد و عناصر و پدیده‌ها در آن با واژگانی عینی و روشن توصیف شده است و گاه واژه‌های عامیانه و کهن به کار رفته است.

ساریان سرگردان نیز رمانی سیاسی و خود زندگی‌نامه‌ای است با جنبه‌های تعلیمی، رمزی، تاریخی و... این رمان از جهاتی نقد اندیشه‌های سیاسی و فرهنگی دهه‌های گذشته است. دانشور در این رمان از افسانه‌ی ساریان سرگردان و طوطک سود می‌جوید و گاه از عرصه‌ی رمان رئالیستی به حیطه‌ی رمانس راه می‌یابد.

از دیگر رمان‌های زنان در این دهه این هاست:

در شب ایلاتی عشق / خاطره حجازی (۷۱)، رمانی اقلیمی درباره‌ی جغرافیا، فرهنگ، تاریخ و باورهای مردم لرستان. رمان دیگر حجازی زووو (۸۰) با تکیه بر یک بازی محلی نوشته شده است.

خانواده‌ی میکائیل و اعقاب / مهین دانشور (۷۲)، درباره‌ی پیدایی رباخواران سرمایه‌مدار و فروپاشی خانواده‌های دهقانی است.

جنسیت گم شده / فرخنده آقایی (۷۹)، بن‌مایه‌ی این رمان بحران هویت فردی دو جنسی است که برای دست‌یابی به حقیقت وجودی خویش به سفری درونی و بیرونی (سفر به هند) می‌پردازد. نویسنده در رمان جنسیت گم‌شده اسلوب ثبت خاطره و روی داده‌های عینی را به کار بسته است.

راوی، خاطره‌نویس به پدر که نماد سرکوبگر نظام مردسالار است، هم عشق می‌ورزد و هم از او نفرت دارد. پدر - با آن که

کتاب خواننده است - هنوز درگیر تفکر سنتی است. آقایی ضمن توجه به وضعیت زنان از آنان به دلیل سطحی‌نگری و داشتن اندیشه‌های موهوم و نداشتن ذهنیت و الگوی مشخص انتقاد می‌کند.

یک روز مانده به عید پاک / زویا پیرزاد (۷۷)، رمانی است مربوط به اقلیت مذهبی ارمنیان.

انگار گفته بودی لیلی / سپیده شاملو (۷۹) رمانی است با مضامینی چون عشق، زیبایی، مرگ و... این رمان به مسئله‌ی هویت زن می‌پردازد و لحن و نگاه زنانه در شیوه‌ی روایت، تأملات درونی، فضاسازی و... حاکم است.

لیلی نماد عشقی ازلی-ابدی و درونی تمام انسان هاست و تداعی کننده‌ی داستان لیلی و مجنون. قهرمان زن این داستان می‌کوشد با تکیه بر واقعیت به استقلال فردی دست یابد و فردیت خود را بازجوید. روایت غیرخطی و تردیدآفرینی و پرسش‌انگیزی رمان را به رمان‌های مدرن نزدیک کرده است.

خانه‌ی ادریسی‌ها / غزاله علیزاده (۷۱) جزیره نیلی (۷۱)، آرامگه عاشقان (۷۴) و میترا (۷۷) از فرشته ساری، زلال مثل اشک چشم / زهره کدخدایان (۷۳)، یک زن، یک عشق / فرخنده آقایی (۷۷)، خلاف دموکراسی / فرخنده حاجی‌زاده (۷۷)، نسخه‌ی اول / شیوا ازسطویی (۷۷)، همین جا روی زمین / فرشته توانگر (۷۷)، مهتاب / زهرا زواریان (۷۷)، من و ویس / فریده رازی (۷۷)، توپ‌چنار / انسیه شاه‌حسینی (۷۱) و چند رمان دیگر.

زنان داستان‌نویس در دهه‌ی هفتاد در نوشتن رمان‌های پاورقی نیز دستی‌پس داشته‌اند؛ بامداد خمار / فتانه حاج‌سیدجوادی (۷۴) رمانی بسیار خواننده شده و عامه‌پسند و باغ مارشال / حسن کریم‌پور (۷۶) مشهورترین آن هاست. پس از نثر این رمان‌ها داستان‌های

عاطفی و احساسی بسیاری نوشته شده، مسائل جاری زندگی، مضمون‌های اصلی این رمان هاست؛ یک عشق شکست خورده که در نهایت به پیروزی می‌انجامد یا اختلاف طبقاتی در سر راه عاشق و معشوق، مقابله‌ی فرهنگ‌ها و کینه و حسد و اعتیاد و آزار کودکان به دست ناپدری یا نامادری.

برخی از این رمان‌ها این هاست:

فرجام عشق / سوسن امیری (۷۷)، قطار سرنوشت / زهرا نجفی‌پور (۷۷)، چه آسان باختم / نسرين قدیری (۷۷)، خوشبختی دور نیست (۷۷)، بوی خوش زندگی (۷۷)، بوی نو هرگز (۷۷) از نسرين ثامنی، بانوی جنگل / فهیمه رحیمی (۷۷)، آرامش / مریم اسدی (۷۷)، و سوسه ازدواج / میترا معتمد (۷۸)، حریم عشق / رویا خسرو نجدی (۷۸)، در خلوت خواب / فتانه حاج‌سیدجوادی (۸۰).

در برخی داستان‌های زنان به مسئله‌ی مهاجرت نیز توجه شده است: تاوان عشق / فهیمه رحیمی (۷۷)، گستره‌ی محبت / نسرين قدیری (۷۷)، آن نیمه‌ی ایرانی‌ام / صدیقه افشار (۷۷) و...

در نوشته‌های پاورقی نویسان مرد نیز این مضمون مورد توجه واقع شده: خسته‌دلان در ژاپن / عباس مهری (۷۷)، واژه‌ی گم‌شده / سیمناک و کیلی (۷۷)، اتوبوس آبی / مهدی اعتمادی (۷۷) نمونه‌های این رمان هاست.

موضوع دیگری که در این دهه مورد توجه رمان‌نویسان واقع شده، تاریخ است؛ همانند: بر جاده‌های آبی سرخ / نادر ابراهیمی (۷۷) - مربوط به دوران کریم‌خان زند، عبور از باغ قرمز / جواد مجابی (۷۷) - رمانی مستند از تخته‌قاپو شدن ایل بختیاری در زمان رضاشاه، قنوس‌های عصر خاکستر / حسن شکاری (۷۲)، در دشت جنون / اسماعیل جمشیدی (۷۸) حوادث تاریخ اجتماعی معاصر و فضای زندگی جوانان تهرانی در دهه چهل، عشق و انتقام (۸۰) و ترکان خاتون:

زنی که برگ‌هایی از تاریخ ایران را به رنگ خون ورق زد / ابراهیم مدرسی (۸۰)، شاخه‌ی زیتون و شمشیر / کریم عزیزاده (۸۰) - مربوط به دوران اشکانیان، کنیز رومی / کریم عزیزاده (۸۰) - مربوط به دوره‌ی اشکانیان، عشق و شمشیر / سیروس بهمن (۸۰) - مربوط به دوره‌ی نادر، ول کنید اسب مرا / حسن اصغری (۸۰) - مربوط به نهضت جنگل، خون و آزادی / منوچهر دبیرمنش (۸۱) - مربوط به مقاومت ایرانیان در برابر خلفای عباسی، داتام روئین تن / شاپور آریین نژاد (۸۱) - مربوط به دوره‌ی ساسانیان، طغیان سرخ / حسین قبری (۸۱) - مربوط به قیام مزدک.

چند رمان دیگر دهه‌ی هفتاد این‌هاست: ریشه در اعماق / ابراهیم حسن بیگی (۷۳) داستانی بلند درباره‌ی جنگ، جانبازان و اقلیم بلوچستان. این رمان در بیست و دو فصل نوشته شده، اثر داستان ساده و روان است. حسن بیگی در برگردان فضا، گویش‌ها و ضرب‌المثل‌های رایج در بلوچستان موفق بوده است. ریشه در اعماق باری عاطفی و احساسی و زمینه‌ای غم‌آلود و حزن‌انگیز دارد. رمان دیگر حسن بیگی در این دهه سال‌های بنفش، رمانی سیاسی و دینی است. سوء قصد به ذات همایونی / رضا جولاپی (۷۴)، گرای ۲۷۰ درجه / احمد دهقان (۷۵) رمان جنگ در هشت فصل و مربوط به حضور راوی در جبهه‌ی جنگ. دهقان همت خود را صرف شرح جزئیات، حرکات و دیدگاه‌های شخصیت‌های داستانش کرده است.

هیس / محمدرضا کاتب (۷۸) رمانی فرامدرن است و عدم قطعیت در آن حاکم است. کاتب حتی بخش‌هایی از رمان را با نقطه‌چین خالی گذاشته تا خواننده به دل‌خواه آن را تکمیل کند. شخصیت‌ها در این رمان به یکدیگر بدل می‌شوند و ماهیت مشخصی ندارند. کاتب موضوع سفر را بارها تکرار کرده و آن را معادل مرگ آورده و مرگ چهار

شخصیت را در قالب چهار شبانه آورده است. باورهای خیس یک مرده / محمد محمدعلی (۷۶) - رمان سوررئالیستی.

آزاده خانم و نویسنده‌اش / رضا براهنی (۷۸) - رمان پست مدرن.

کولی کنار آتش / منیر و روانی پور (۷۸).

رمان پست مدرن و تشریح وقایع انقلاب.

روی ماه خداوند را بیوس / مصطفی مستور (۷۹) رمانی دینی و نمادین که در آن نویسنده کوشیده پاسخی جهت پرسش‌های فلسفی زندگی بیابد.

عشق کشی / محمد بهارلو (۷۸) و بانوی

لیل (۸۰) از وی. بانوی لیل رمانی است با

زاویه‌ی دید اول شخص. راوی - نویسنده

بخشی از زندگی خود را برای خواننده تعبیر و

تفسیر می‌کند. بانوی لیل زندگی آموزگاری

است که در محل مأموریت تازه‌ی خود به

کنجکاو و جست‌وجو برمی‌خیزد تا راز قتل

معلم پیشین را دریابد؛ از این‌روی داستان

فضایی پر رمز و راز و نیمه‌فلسفی می‌بیابد.

رمان بانوی، لیل جزء رمان‌های اقلیمی است

و پر از اصطلاحات بومی.

مخلوق / فیروز زنوزی جلالی (۷۹) -

داستانی در ستایش انسان است با توجه به

روایت‌های سنتی و دینی آفرینش انسان و

استفاده از نمادهایی چون سیب، دریا،

کشتی، سیستان، گول بچه‌ی خزیده در جان

سلطان، کوهستان حقیقت و...

مخلوق رمانی پر اطناب با زبانی شکرین

اما یک نواخت و متأثر از ساختار

حکایت‌نویسی است. مخلوق جزو رمان‌های

اندیشه و عقاید است و بازتاب اندیشه‌هایی

چون ستایش انسان، تضادها و ستیز عناصر

طبیعت و افسونگری و طنازی زن و ستایش

نوشتن و مقابله با قدرگرایی و به پیروزی

نشاندن انسان؛ زیرا که او خلیفه‌ی خداست.

دلدادگی / شهریار مندنی پور (۷۸)،

رمانی است آمیخته از جریان سیال ذهن و

واقع‌گرایی. دلدادگی رمانی حجیم در هفت کتاب است با موضوعاتی چون زلزله و جنگ، عشق و مصایب زنان و... زلزله از نگاه مندنی پور جبری فراطبیعت است که بر جان آدمی زیان می‌رساند و زلزله‌ی رودبار آغاز رمان است، جنگ اما شرارتی خودخواسته است که بشر به جان خود می‌اندازد. در آمیختن دو عشق صادق و پاک در طول حوادث مصیبت‌بار زلزله و جنگ به طرح داستان جذابیت و شوری درخور بخشیده است. جنگی بود جنگی نبود / مجید قیصری رمان جنگ، گنجشک‌ها زبان بهشت را می‌فهمند / بنی عامری، رمان جنگ، نیمه‌غایب / حسین سناپور (۷۹) رمان برگزیده‌ی سال، شهری که زیر درختان سدر مرد / خسرو حمزوی (۸۰) رمان برگزیده‌ی سال هشتاد و بیانگر تجربه‌هایی نوین در عرصه‌ی رمان‌نویسی.

اسفار کاتبان / ابوتراب خسروی (۸۰) رمانی که بر اساس متون کهن تحریر شده است. تلاش خسروی آن است که اثری پست مدرن با توجه به هویت ایرانی پدید آورد... و حاصل آن که: «دریا شود آن رود که پیوسته دوان است» (سایه).

ماخذ و منابع

منابعی که در تهیه‌ی این گفتار به‌طور آزاد از آن‌ها بهره گرفته‌ام:

۱. صد سال داستان‌نویسی در ایران، حسن میرعباسی، جلد سوم، تهران، چشمه، ۷۷
۲. بررسی داستان امروز، زکریا مهرور، تهران، تیرگان، ۸۰
۳. مجله‌ی ادبیات داستانی، شماره‌های مختلف، حوزه‌ی هنری.
۴. مجله‌ی کتاب ماه، ادبیات و فلسفه، شماره‌های مختلف، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی.